

GERARD J. LIBARIDIAN

Gerard J. Libaridian, emekli tarihçi ve diplomattır. Modern Ermeni tarihi ve çağdaş siyaset üzerine dersler vermiş, kitaplar ve makaleler yazmıştır. Zoryan Çağdaş Ermeni Araştırma ve Dokümantasyon Enstitüsü'nün (Cambridge, Massachusetts, 1982) kurucularındandır ve 1990'a kadar Enstitü'nün müdürlüğünü yapmıştır. 1983-1988 arasında *Armenian Review* dergisinin editörlüğünü yürütmüştür. 1991-1997 arasında Ermenistan Cumhurbaşkanı Levon Ter Petrosyan'ın kıdemli danışmanı, Dışişleri Bakanı'nın başyardımcısı ve Ulusal Güvenlik Konseyi Sekreteri olarak görev yapmıştır. 2001-2012 arasında Ann Arbor'daki Michigan Üniversitesi'nde Alex Manoogian Modern Ermeni Tarihi Kürsüsü'nde çalışmıştır. Son eserleri şunlardır: *A Precarious Armenia: The Third Republic, the Karabakh Conflict, and Genocide Politics* [Kırılgan Bir Ermenistan: Üçüncü Cumhuriyet, Karabağ Çatışması ve Soykırım Siyaseti] (Londra: Gomidas Enstitüsü, 2023); *Liberation and Revolution. Critical Essays in Modern Armenian History* [Özgürlük ve Devrim. Modern Ermeni Tarihi Üzerine Eleştirel Denemeler] (Londra: Gomidas Enstitüsü, 2024).

Bu kitap Friedrich-Ebert-Stiftung (FES) Derneđi Türkiye Temsilciliđi'nin desteğiyle yayıma hazırlanmıştır. Kitapta yer alan görüşler FES Derneđi Türkiye Temsilciliđi'nin görüşlerini temsil etmez.

u s u l g e r e ğ i

Gerard J. Libaridian'ın 1978-2017 arasında yazdığı makalelerden, yaptığı konuşmalardan ve röportajlardan oluşan bu kitap, Antares Yayıncılık tarafından 2021'de Yerevan'da *Հայաստան-Թուրքիա: Պետականություն, պատմություն, քաղաքականություն* (Hayasdan-Turkia. Bedaganutyun, badmutyun, kağakaganutyun [Ermenistan-Türkiye. Devlet, Tarih, Politika]) adıyla yayımlanan seğkinin çevirisidir. Ermenice orijinalinde yer alan bazı bölümler, editoryal tercih gereği Türkçe eviride yer almamaktadır. Giriş ve I. Bölüm'n ilk iki yazısı Ermeniceden, diğer yazılar İngilizceden evrilmiřtir.

Türkçe yazımda mer Asım Aksoy'un *Ana Yazım Kılavuzu* (Epsilon Yay.) temel alındı, Necmiye Alpay'ın *Türkçe Sorunları Kılavuzu*'ndan (Metis Yay.) yardımcı kaynak olarak yararlanıldı.

y a y ı n c ı n ı n n o t u

ERMENİSTAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

Aras Yayıncılık
İstiklal Caddesi, Hıdivyal Palas 231/Kat 1
34430 Tünel, Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 243 06 02
info@arasyayincilik.com
www.arasyayincilik.com
Sertifika No: 44967

ARAS -  322

Ermenistan-Türkiye İlişkileri
Gerard J. Libaridian

Çeviri
Nesrin Uçarlar (İngilizceden)
Artun Gebenliođlu (Ermeniceden)

Editör
Nesrin Uçarlar

Düzeltili
Manuk Demirci

Kapak Tasarımı
Melisa Arsenyan

Kapak Fotođrafı
Norair Chahinian, "Diyarbakır, 2012",
Boşluğın Gücü. Tarihi Ermenistan'da Taşlarla Konuşmak
(İstanbul: Aras Yayıncılık, 2015)

 First Literary Agency, 2021  Antares LTD, 2021
 2025, Aras Yayıncılık
ISBN 9786257460644

Baskı
Sena Ofset: Yakuplu Mahallesi 194. Sokak Blok No: 1 İç Kapı No: 465
Beylikdüzü-İstanbul Tel: (0212) 613 38 46 / Sertifika No: 45030

Nisan 2025, İstanbul

ERMENİSTAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

GERARD J. LIBARIDIAN

ÇEVİRİ
NESRİN UÇARLAR (İNGİLİZCEDEN)
ARTUN GEBENLİOĞLU (ERMENİCEDEN)

İÇİNDEKİLER

Türkçe Baskıya Önsöz	7
Giriş.....	11
I. BÖLÜM: ERMENİSTAN VE TÜRKİYE ÜZERİNE.....	27
Ermenistan'ın Bağımsızlığından İtibaren Ermenistan-Türkiye ve Ermeni-Türk İlişkileri	29
Türkiye-Ermenistan Müzakere Süreci Yanlış Anlaşılmalar ve Kendini Kandırmacılarla Dolu.....	57
Ermeni-Türk Diyalogunun Düzeyleri ve Biçimleri: Akademik Çalışmaların Rolü.....	65
II. BÖLÜM: TARİHİ TASAVVUR ETME MESELESİ.....	71
Nihai Çözüm: Ermeni Soykırımı, 1915-17.....	73
Geçmişi Yeniden Tahayyül Etmek, Bugünü Yeniden Düşünmek: Türk-Ermeni İlişkilerinin Geleceği.....	113
Bir Hapishane Olarak Geçmiş, Farklı Bir Gelecek Olarak Geçmiş ...	135
Bugün Hangi Soruları Sormalıyız?	145
Türk-Ermeni İlişkilerini Anlamak Üzerine Eşsiz Bir Deney.....	151
Tarihsel Aktörlük ve Ebedi Mağdurluk: Ermenistan'ın ve Ermenilerin Tarihte Bir Rolü Var Mı?.....	157
Ermeni Soykırımı Araştırmalarının Geleceği	169
Türkiye ve Türkiye'nin "Azınlıklar" Sorunu.....	181
III. BÖLÜM: ERMENİ SOYKIRIMI TARTIŞMASI.....	193
Ermeni Soykırımı'na Dair Tarihyazımı ve Nesnellik.....	195
Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun Ermeni Meselesi ile İlgili <i>Turkish Political Quarterly</i> Makalesine Dair	207
Emperyal Politikanın Tarihi ve Emperyal Tarih Politikası.....	221
Erdoğan'ın Ermeni Meselesi.....	243
IV. BÖLÜM: SOYKIRIM ANMALARININ SİYASİ VEÇHESİ.....	269
90. Yıl Etkinlikleri Üzerine Düşünceler.....	271
Ermeni Soykırımı'nın 95. Yıldönümü Münasebetiyle.....	279
V. BÖLÜM: KÖPRÜLER.....	287
Hrant'ın İnşa Ettiği Köprüler	289
Seçilmiş Kaynakça.....	296
Dizin	301

Türkçe Baskıya Önsöz

Gerard J. Libaridian

1978-2017 arasında, yaklaşık kırk yıllık bir süre zarfında yazılan makalelerden oluşan bu kitap, yazarın deneme ve söyleşilerinden oluşan beş kitabın ilkidir.¹ Antares Yayıncılık tarafından 2021’de Yerevan’da *Հայաստան-Թուրքիա: Պետականություն, պատմություն, քաղաքականություն* (Hayasdan-Turkia. Bedaganutyun, badmutyun, kağakaganutyun [Ermenistan-Türkiye. Devlet, Tarih, Politika]) adıyla yayımlanmıştır. Ermenice orijinalinde yer alan bazı bölümler, edisoryal tercih gereği Türkçe çeviride yer almamaktadır.

Bu kitapta yer alan yazılar, yazarın Ermenistan/Ermeniler ile Türkiye/Türkler arasındaki ilişkilerin kat ettiği zorlu yolculuğa dair düşüncelerini içermektedir. Yazar Ermeni-Türk sorununun kökenlerinin yanı sıra sorunun çözümünü zorlaştıran konuları da bu yazılarda tartışmaya çalışmaktadır.

Bağımsız bir Ermenistan’ın yükselişi, iki halk değilse de iki devlet arasındaki ilişkilerin normalleşmesi ümidini ve olasılığını ortaya çıkarmıştı. Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin normalleşmesinin önünde ana engel olarak görülen –en azından ilişkilerin geçmişi bunu gösteriyor– Dağlık Karabağ sorunu, bu kitabın ana konusu olmamakla birlikte bu bağlamda kitabın sonunda tartışılmaktadır.

1 İkinci kitap: *Հայաստանի երրորդ հանրապետություն. Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտություն* (Hayasdani yerrort hanrabadutyun. Lernayin Karabaği hagamardutyun [Üçüncü Ermenistan Cumhuriyeti. Dağlık Karabağ Çatışması]). Yerevan: Antares, 2022; Üçüncü kitap: *A Precarious Armenia: The Third Republic, the Karabakh Conflict, and Genocide Politics* (Kırılğan Bir Ermenistan: Üçüncü Cumhuriyet, Karabağ Çatışması ve Soykırım Siyaseti). Londra: Gomidas Enstitüsü, 2023; Dördüncü kitap: *Liberation and Revolution. Critical Essays in Modern Armenian History* (Özgürlük ve Devrim. Modern Ermeni Tarihi Üzerine Eleştirel Denemeler). Londra: Gomidas Enstitüsü, 2024; Beşinci kitap: *Ազատագրություն և Հեղափոխություն. Քննական փորձեր արդի Հայոց պատմության* (Azadakrutyun yev heğapokhutyun. Knnagan portzer arti hayots badmutyan [Özgürlük ve Devrim. Modern Ermeni Tarihi Üzerine Eleştirel Denemeler]). Yerevan: A. Yovannisyan Enstitüsü, 2024.

Kitapta da bahsedildiği gibi, Ermenistan'ın 1991 sonunda bağımsızlığını kazanmasından ve Türkiye'nin Ermenistan'ın bağımsızlığını 1992 başında tanınmasından itibaren, Ankara Yerevan ile normal ilişkiler kurmaya hazır olduğunu belirtmişti. Nitekim bu yöndeki ilk girişim, iki ülke arasında Ekim 1992'den Nisan 1993'e kadar süren doğrudan müzakereler sırasında olmuştu. Aslında bu süreçte ilişkilerin normalleştirilmesine yönelik bir protokolün imzalanmasına çok yaklaşmıştı. Ancak Ermenistan ile Azerbaycan arasında başlayan askeri çatışma sırasında, Nisan 1993'te Ermenistan'ın Azerbaycan'a ait Kelbecer bölgesini işgal etmesi bu görüşmelere son verdi. Ermeni tarafı bu bölgenin işgali için haklı bir askeri gerekçe sunmuş olsa da Ankara bunu kabul etmedi. O zamandan bu yana Ankara'nın Ermenistan'la ilişkilerin normalleştirilmesine ilişkin temel politikası, Karabağ sorununa ilişkin Ermenistan-Azerbaycan müzakerelerinin başarısına bağlı kaldı.

İlişkilerin normalleştirilmesine yönelik ikinci girişim 2009'da gerçekleşti ve Ekim'de bir protokol imzalanmasına kadar ilerledi. Ancak bu girişim de Ankara'nın belgenin uygulanması için Karabağ sorununun çözümünü şart koşması nedeniyle sonuç vermedi.

Asıl olarak AGİT Minsk Grubu'nun arabuluculuğunda yürütülen Karabağ çözüm sürecinde, görünüşün aksine kayda değer bir ilerleme sağlanamadı. Tarafların maksimalist tutumları ve aralarındaki güven eksikliği bu başarısızlığın başlıca nedeniydi. Minsk grubu üyelerinin (Rusya, ABD ve Fransa) beceriksizliği ve birbiriyle gizli rekabeti de bu durumu perçinledi.

Ermenistan'da 2018'de gerçekleşen "Kadife Devrim", Karabağlı olmayan bir lideri yirmi yıl aradan sonra ilk kez iktidara getirdi. Bu değişim en azından Yerevan'ın tutumunun değişebileceği konusunda Bakü'ye umut verdi ancak bu beklenti gerçekleşmedi ve Bakü askeri seçeneği hayata geçirmesi gerektiğine karar verdi. İkinci Karabağ Savaşı olarak bilinen 2020'deki savaşta, Bakü 1993'ten beri Ermenistan'ın kontrolünde olan Dağlık Karabağ'a komşu yedi bölgeyi ve Dağlık Karabağ'ın üçte birini geri aldı. Bu kez yenilen, Ermeni tarafı oldu ve çatışma, tüm açılardan sona erdi.

Birinci Karabağ Savaşı ile İkinci Karabağ Savaşı arasında önemli bir fark vardı: Türkiye Azerbaycan'ın askeri operasyonlarına doğrudan katılır hale gelmişti. Bu, kısmen, Yerevan'ın 2020 yazında Türkiye'ye Sevr Antlaşması'nı hatırlatmasından kaynaklanıyordu ki Türkiye için bu antlaşma bir asır öncesinden kalan, Batılı emperyal tasarımların sembolü ve aşağılanmanın timsaliydi.

İkinci savaşı sona erdiren Kasım 2020 bildirisinin ardından yeni bir durum oluştu. Bir kısmı hâlâ Karabağ'daki Ermeni hükümetinin kontrolü altında olsa da artık Azerbaycan topraklarının tamamını kontrol ediyordu. Kaldı ki ateşkes anlaşmasının bir parçası olarak getirilen Rus "barış güçleri" dışında, söz konusu hükümet de Bakü için bir tehdit oluşturmuyordu.

Türkiye, Savunma Bakanı'nın belirttiği üzere, "çatışmanın bir tarafı" olarak katıldığı İkinci Karabağ Savaşı'nın sonucundan memnundu. Ankara, Bakü'nün kazandığı savaş sonrasında çatışmayı çözülmüş olarak kabul ettiğini ve Ermenistan'la ilişkilerin normalleşmesinin önünde artık bir engel görmediğini açıkladı. Ancak Yerevan'la sorunları devam eden Bakü, Ermenistan'la tüm sorunlar Azerbaycan'ı tatmin edecek şekilde çözülene kadar Ankara'nın süreci ilerletmekten kaçınmasını istedi.

Gizli yazışmaların ardından, Ermenistan ve Türkiye 2021'de müzakereleri yeniden başlatma konusunda anlaşdı ve özel birer müzakereci atadı. Ancak normalleşme yönündeki olumlu değerlendirmelere ve pratik adımlara ilişkin bir takım görüşmelere rağmen Ankara Yerevan'la ilişkilerin normalleşmesine yönelik herhangi bir somut adım atmadı. Azerbaycan askeri operasyonlara geri dönüp Karabağ'daki 120.000 Ermeni'yi evlerini ve yurtlarını terk etmeye ve Ermenistan'a sığınmaya zorladığında bile Türkiye prensipte kabul ettiği hiçbir somut adımı atmamak istemedi. Ankara, Ermenistan politikasını artık tamamen Bakü'ye devretmişti.

Bakü ve Yerevan yine de üç düzeyde doğrudan müzakerelerde bulundu. Bir barış anlaşması imzalanması ve askıda olan diğer meselelerin çözüme kavuşturulması konusunda bazı ilerlemeler kaydetti. Öte yandan, 2024 yazında Bakü, tamamlanmaya yakın bir barış an-

laşmasından kaçtı. Ankara da Ermenistan'la görüşmeleri ilerletmek için hâlâ Bakü'nün onayını bekliyor.

Ermenistan, Türkiye ile önkoşulsuz normalleşmeyi hedefleyen politikasını sürdürmektedir ki 1991'den bu yana göreve gelen dört yönetim de bu politikayı benimsemiştir. Ancak Ankara'dan kaynaklanan yukarıdaki belirsizlikler göz önüne alındığında, Ermeni dünyasında Ankara'nın Ermenistan'a yönelik tutumuna ilişkin tartışma devam etmektedir: Karabağ sorunu ve şimdi de Azerbaycan-Ermenistan barış anlaşmasının yokluğu, Ankara'nın Ermenistan sınırını kapalı tutmak için kullandığı bahaneler miydi? Yoksa Ankara Bakü'nün isteklerine karşı gelememek dışında Ermenistan ile normalleşmeyi gerçekten destekliyor mu? Ankara'nın politika yapım sürecine dahil olan üst düzey kişiler arasında hem Ermenistan'la açılıma her koşulda karşı olanlar hem de –Bakü'den gelen baskılara direnememek ve/veya direnmek istememek dışında– Ermenistan'la ilişkilerin normalleşmesini gerçekten isteyenler varsa her iki sorunun da cevabı olumlu olabilir.

Sorunu ortaya koymanın bir başka yolu da şudur: Ermenistan'la ilişkileri normalleştirmek Türkiye'nin ulusal çıkarlarına hizmet eder mi? Öyleyse bu çıkarlar Ankara'daki hükümetin siyasi yatırım yapacağı ve Bakü'deki etnik kardeşlerini hayal kırıklığına uğratacağı kadar önemli midir? Ermenistan'la ilişkilerin Ankara için hayati çıkar teşkil etmediğini biliyoruz. Bu da Bakü-Ankara ilişkilerinin o kadar da basit olmayan doğasına ilişkin meseleyi gündeme getiriyor.

İkinci Savaş'tan bu yana Bakü'de geçerli hale gelen ve Türkiye'nin ve diğerlerinin askeri operasyonlarda oynadığı önemli katkıları küçümseyen veya tamamen görmezden gelen anlatıya göre, Azerbaycan tek başına başarıya ulaşmıştır. Rejimin meşrulaştırılması amacına da hizmet etmesi beklenen ulusal bir destan yaratılırken müttefiklere bu şekilde davranılması alışılmadık bir durum değildir.

Yazar bu zor sorulara kesin cevaplar vermek istememektedir. Kitapta yer alan tarihsel-politik makalelerin, iki halkın ve devletin ortak tarihindeki düğümlerin çözülmesine yardımcı olmasını ve tüm cevapların tarihsel açısından sağlam temellere ve özeleştiriyeye sahip olmasına katkıda bulunmasını ummaktadır.

Giriş

Okur bu kitapta Ermeni-Türk ve Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin tarihinden kesitler, bu tarihe yönelik argümanlar bulacak. Okurun kitapta bulacağı bir diğer şeyse yazarı psikoloji ve sosyoloji alanlarından ödünç kavramlar kullanmaya mecbur bırakan, konuya ilişkin politikanın ve politik aklın çözümlemesi olacak. Dolayısıyla, kitapta bilhassa Ermeni toplumuna ve devletine yönelik can alıcı sorular ve bunlardan doğan kaygılar mevcut. Kitapta tarihin ve siyasetin yarattığı karmaşıklıkları anlama çabası önemli yer tutuyor. Söz konusu çabanın amacıysa karmaşık durumlardan doğan hislerin ve düşüncelerin bitmek bilmeyen çarpışmasından rasyonel bir tarih anlatısı çıkarmak. Bunu başarmak için mutlak surette doğru soruları sormak gerekiyor zira başka yerlerde de belirttiğim üzere, yanlış sorunun doğru cevabı olmaz. Fakat doğru sorunun yanlış cevabı dahi yararlı olabilir.

Kitaptaki makaleler ve röportajlar, Ermenilik ve Ermenistan için bariz bir biçimde asli önemi haiz bir temaya, zihnimizde ve toplumsal psikolojimizde Türkiye'nin ve "Türk"ün rolüne odaklanıyor. Söz konusu rol yüzünden Ermeni devleti ve halkı neredeyse her gün yeni savaş çağrılılarıyla karşı karşıya kalıyor veya eski husumetler yeni isim ve şekillerde geri geliyor. Bu doğrultuda Ermeniler ve(ya) Ermenistan ve Artsakh adına kararlar alınıyor.

Kitapta ele alınan konuları, bu tema bağlamında birbiriyle yakından ilişkili altı boyutta değerlendirebiliriz.

1. Bağımsız Ermenistan

Birinci boyut oldukça net bir sorudan oluşuyor: Modern tarihimiz ışığında ve mevcut koşullar altında bağımsız bir Ermenistan var olabilir mi?

Bu dünyada bütünüyle bağımsız bir devlet olmadığını hepimiz biliyoruz. Süper güçler dahi süper güç kalmak ve politikalarını bu temelde yürütmek için kendilerinden çok daha küçük ve zayıf devletlere ihtiyaç duyuyor.

Dolayısıyla bu sorunun sorulma sebebi, şöyle bir düşüncenin veya bunun bir başka çeşidinin çevremize hakim olması: a) Türkiye ve Türk halkı, iflah olmaz bir biçimde, doğası itibarıyla katildir, b) Birinci Dünya Savaşı'nda Batı Ermenistan'da Ermenilere karşı yapılan katliamı Doğu Ermenistan'da sürdürmek için fırsat kollamaktadır. Bu düşünceye göre Ermenilerin ve herhangi bir Ermeni devletinin öncelikli amacı bellidir: Var olabilmek. Diğer tüm gerçek ve ideal çıkarlar ikinci planda kalmaktadır. Bu temel amaç ancak daha büyük bir güç olan Rusya'nın koruması altında sağlanabilir. Söz konusu koruma iki biçimde olabilir: a) Devleti lağvedip Rusya'nın bir parçası olarak, b) Tüm meselelerde veya Moskova'nın devreye girmeyi talep ettiği belirli meselelerde Rusya'ya tabi olarak.

Bu durumda, sorunun cevabı da nettir. Türkiye'nin doğasına veya değişmez tutumuna ilişkin varsayım doğruysa bağımsız bir devlete sahip olmamız mümkün değildir. Yanılıyorsak, yani Türkiye'yi ve Türk halkını farklı tahayyül etmek mümkünse bağımsız bir devlet de mümkündür.

Bağımsız devlet ifadesinin benim için ne anlama geldiğini ifade edeyim. Tıpkı mevcut Ermenistan Cumhuriyeti gibi i) bölgede ve uluslararası alanda kendisinin ve halkının çıkarlarını belirleyip kolayabilen ve azami başarıyla koruyabilen, ii) güvenliği için gereken koşullara, araçlara ve müttefiklere kendisi karar verebilen, iii) kendisinin belirlediği devlet sistemini ve iç değerler sistemini, halkının özgürce ve demokratik yöntemlerle seçtiği yönetimler doğrultusunda geliştirebilen bir devlet.

Türkiye'nin ve "Türk"ün rolü hakkındaki fikriyatın ayrı bir tarihi var. Bu tarihin son aşamaları hakkında benim de değerlendirmelerim oldu. Bu meseleye ilişkin daha önce üç çalışma kaleme aldım. Bunların ilki, 1991'de yayımlanan *Armenia at the Crossroads: Democracy and Nationhood on the Post-Soviet Era* (Ermenistan Yol Ayrımında: Sovyet Sonrası Dönemde Demokrasi ve Milliyet) adlı kitabımdı. İkincisi, 1999'da yayımlanan *The Challenge of Statehood: Armenian Political Thinking Since Independence* (Devlet Olmanın Güçlüğü: Bağımsızlıktan Bugüne Ermeni Siyasi Düşüncesi) adlı çalışmamdı

ve Ermenice çevirisi *Պետականության մարտահրավերը* başlığıyla aynı yıl Yerevan'da yayımlandı. Son olarak, 2004'te *Modern Armenia. People, Nation, State* (Modern Ermenistan. Halk, Ulus, Devlet) adlı kitabımda bu konuyla ilgili birkaç makaleye yer verdim.

Bu kitapta okur, daha önceki üç çalışmada belirttiğim düşüncelerin tarihsel ve tarihyazımsal arka planını ve –son yirmi yılda yaşanan değişimleri de hesaba katan– siyasi tarihsel ve siyasal çıkış noktalarını görecektir.

Net bir şekilde şunu söyleyebilirim: Benim görüşüm, istediğimiz ve bu doğrultuda çaba gösterdiğimiz takdirde bağımsız bir devletimiz olabileceği yönünde. Yeter ki bu çabanın canla başla, dur durak bilmeden, her gün çalışmayı gerektirdiğinin ve bağımsızlığın ilanının sadece “uzun bir yolun başlangıcı” olduğunun farkında olalım.

2. Ermeni Meselesi'nin uluslararası gündeme taşınması

Halkın veya ulusun sorununun uluslararası arenaya taşınmasının sonuçları üzerine incelemeler, bu kitapta tartışılan meselelerin ikinci boyutunu oluşturuyor. Sorunumuzun uluslararası arenaya ilk çıkışı, Şubat 1878'de İstanbul Ermeni Patriği Nerses Varjabedyan'ın Rus Harbi'nin muzaffer tarafı Rusya'ya başvurarak, Ermeni vilayetlerinde idari reformlar gerçekleştirmesi ve Ermeni milletinin durumunu iyileştirmesi için mağlup Osmanlı Devleti'ne baskı yapılması talebinde bulunmasıyla gerçekleşmişti. Varjabedyan yürüteceği diplomasi hakkında İstanbul'daki Milli Meclis'te konuştuğunda, meclisin birçok üyesi böyle bir hamlenin mantığı ve olası sonuçları hakkında endişelerini belirtmişti. Bu tarihte imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın ardından “Ermeni Meselesi” büyük devletlerin oyuncağı oldu. Meselenin uluslararası gündeme taşınmasının çok eskilere dayanan bu uzun tarihi, önemli aşamalardan geçti. Bunlardan biri, günümüze kadar öncelikle “Soykırım'ın uluslararası alanda kabul edilmesi mücadelesi” olarak bilinen, 1920'deki Sevr Antlaşması'ydı.

1878'de meselenin uluslararası gündeme taşınması konusunda tereddütleri olan ve endişe taşıyan kişi sayısı ne kadar çok idiyse bugün de bu politika konusunda herhangi bir tereddüdü olan kişi sayısı

o kadar azdır. Öte yandan, meseleyi uluslararası gündeme taşımanın çeşitli unsurlarını tetkik ettiğimizde birkaç soruyla karşı karşıya kaldığımızı göreceğiz.

a. Mesele ister Osmanlı egemenliği altında bulunan Batı Ermenilerine dair reformlar ister Sevr Antlaşması ister Soykırım'ın tanınması olsun, umutlarımızı ve stratejimizi "mesele"imizin uluslararası gündeme taşınmasına endekslediğimizde, "uluslararası toplum" denilen, sınırları muğlak olan ve sürekli değişen, hesap verilebilirliğin söz konusu olmadığı bir topluluğa başvurmuş oluyoruz. Mesele, sorun haline geliyor veya gelmesi gerekiyor. Bu topluluk başvurumuza nasıl değerlendiriyor, bunu ne için, ne zaman ve hangi koşullar altında kullanıyor? Karşımızdaki hep aynı uluslararası topluluk. Bu topluluğun bizi hayal kırıklığına uğratmasından bir türlü bıkmadık. Hepsinin adaletinin yüzüne Siamanto tükürelî çok oldu.

b. Bu strateji uğruna ne bedeller ödedik, siyasi düşünce yapımıza ne büyük hasar verdik, gerçekçi değerlendirmeler yapma, stratejik ve taktiksel karar alma yetimizi ve alternatifler sunan ufukumuzu kim bilir ne denli körelttik! Diğer çıkarlarımız ve hatta "dava"ımız bu uğurda ne bedeller ödedi?

Diğer devletlerin bize yönelik politikasını tek bir kıstas üzerinden değerlendirdik. "Soykırım'ı tanıyan devlet bizim sonsuza dek dostumuzdur ve ona karşı eleştirel veya olumsuz bir tutuma asla izin vermez." Ermeni Soykırımını tanıyan ve bunun için binlerce kez teşekkür ettiğimiz ancak Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığına karşı çıkan Fransa gibi bir devleti nasıl eleştirebiliriz? Bu örnekleri çoğaltmak mümkün.

c. Bu uluslararasılaşma, Türkiye'ye ve "Türk"e yönelik algılarımızın katılaşmasından ve keskinleşmesinden ne ölçüde sorumlu? Konumumuzu belirlerken başvurduğumuz tek bir kıstas var: Türkiye için iyi olan bizim için kötüdür, Türkiye için kötü sonuçları olan herhangi bir şey bizim için mutlaka iyidir. Biz bu duruma ne zaman geldik?

Bir örnek verelim. 1990'larda Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne (AB) dahil olma konusunda çok büyük bir ilgisi vardı ve bu doğrultuda adımlar atmaktaydı. İki taraf arasındaki müzakereler çok ciddi aşama

kaydetmişti. Özellikle Diaspora’da ve ayrıca Ermenistan’da faaliyet gösteren Ermeni kuruluşları ve partileri Türkiye’nin AB’ye girmesine karşıydı. Şimdi şunu sormak gerekiyor: Ermenistan ve Ermeniler için bir komşu ülke olarak acaba hangi Türkiye daha az tehlike arz edecekti? Devlet ve değerler sistemi Avrupa’ya yaklaşmaya başlamış olan Türkiye mi yoksa yirmi yıl AB üyesi olmayı deneyip reddedikten sonra Avrupa’ya ve değerlerine sırt çeviren bugünkü Türkiye mi? Avrupa’nın kararı elbette Ermenilerin tepkisinin bir sonucu değildi veya Türkiye’nin bugünkü duruma gelmesi sadece Avrupa’nın olumsuz yaklaşımına bağlanamaz. Dönemin siyasi yetkililerinin düşüncesine göre, Avrupa Topluluğu veya sonraki adıyla Avrupa Birliği üyesi bir Türkiye’nin Ermenistan’a komşu olması devletimizin ve halkımızın temel çıkarlarının yara alması anlamına geliyordu. Dolayısıyla Ermeni yetkililer AB’nin tavrını destekledi. Fakat o zamanlar bu tür bir tartışmayı kamuoyunun gündemine getirmek oldukça zordu. Düşünce yapısı yeterince anti-Türk olmayan bazı yetkililer “hain” olarak nitelendiriliyordu. Türkiye’nin AB üyeliğine karşı çıkan AB üyesi devletlerin olumsuz yaklaşımlarının gerekçesi olarak Ermeni Soykırımı’nın inkarını gösterdiğini ancak sonrasında “dava” mızı hemen unuttuğunu not düşmekte de yarar var.

d. Meselenin uluslararasılaşmasının bize ne kazandırdığı sorusunu, bir refleks haline gelmiş artı-eksi tablomuz çerçevesinde değerlendireceğiz. Ne zaman ve hangi koşullar altında bize herhangi bir kazanım sağladı? San Stefano’dan, Sevr’den ve hatta Ermeni Soykırımı’nın tanınmasından somut olarak ne elde ettik? Özellikle Ermenistan ve Artsakh’ta bugünkü temel çıkarlarımızı göz önünde bulundurarak düşünelim.

3. Bir strateji olarak korku

“Korku” nun anatomisi ve kurduğu hükümlerliliğin doğrudan ve dolaylı sonuçları, kitapta ele alınan konuların bir başka inceleme boyutunu oluşturuyor. Türkiye’den ve Türklerden korkmakla ilgili bir durumdan bahsediyoruz. “Türkiye, Türk bizi katletti ve tekrar katletmek için karşısına çıkacak ilk fırsatı kolluyor.” Türkiye halkımıza

karşı en büyük suçu işledi: Soykırım yaptı. Bu tartışmaya kapalı bir konu. Şu anda ve gelecekte Türkiye bize karşı tekrar suç işleyebilir, bu da ihtimal dahilinde bir durum. Öte yandan, Soykırım'a uğrayan halkımızın haklı ve gecikmiş öfkesi, politik aklımızın gelişim sürecinde korkuya evrildi. Korkunun boyunduruğu altında yaşayan bir toplumu manipüle etmek ve bu duyguyu suistimal etmek hiç de zor değildir.

Asıl sorun, korkuyu siyasi tarihsel hattan çıkararak politik düşünce biçimimizin temeline yerleştirmiş olmamız, bir strateji ve sorgulanamaz bir fikir olarak benimsememiz, sorunlarımızın cevabı olarak görmemiz ve korku bizim normalimizmiş gibi hareket etmemiz. Bu korkunun dünyaya bakışımıza ve dünyayla ilişkilene biçimimize rehberlik etmesine izin veriyoruz.

Bu gerçeklik, diğer ülkelerin bize geçmişte ve bugün verdiği ve gelecekte vereceği zararları görmemize engel oluyor veya bunlara göz yummamıza yol açıyor. Sorunlarımızın çözümü veya hafiflemesi için verilen ve verilecek olan fırsatları göremiyoruz, bunlara yeterince değerlendiremiyor, bunlardan yararlanamıyoruz. Başarısız stratejilerle ilerlemeye devam ediyoruz ve bu stratejilere bir tür kutsallık atfetmek, bütün olası rotaları kapatıyor, biri hariç: Kendimizi üçüncü bir gücün veya çeşitli dış güçlerin kollarına bırakıyoruz.

Söz konusu korkuyu esas alarak bir otoportre çizmişiz ve hem uluslararası toplumla hem de komşularımızla bu doğrultuda muhatap oluyoruz. Bu korku hakkında düşündüğümüz ve konuştuğumuz zaman kurban kimliğine yaslanıyoruz, bireysel kahramanlık ve toplu şehitlik dilini kullanıyoruz. Bu öyle bir hal ki tam olarak genelleşmiş gerçekliğimizi yansıtıyor. Politik aklımız, Ermeni halkın davasına sahip çıkmak için Büyük Güçlerin temsilcileriyle görüşmeye giden Hrimyan Hayrig'in 1878'de Berlin'de çizdiği görüntüden bir adım ileri gitmiş değil. Bu devletler Ayastefanos Antlaşması'nı gözden geçirmek için toplanmışlardı. Hrimyan Hayrig yabancı dil bilmiyordu, diplomatlarla hangi dilde konuşacağı sorulduğunda cevabı çok basit ve netti: "Onlarla herkesin anladığı evrensel dilde, gözyaşının dilinde konuşacağım."

Bu korku yüzünden üçüncü bir gücün emperyal politikasının bize biçtiği rolü toplum olarak gönüllü bir şekilde üstlendik. Korkumuzun bir sonucu olarak verdiğimiz tavizleri, gerçekçi ve mantıklı bir stratejiymiş gibi sunuyoruz. Mevzu bahis üçüncü gücün, toplu “alinyamız” bize hissettirmeden kabul ettirebilmek için bu korkuyu bizzat körtüklediğini unutuyor veya görmezden geliyoruz. Bu üçüncü gücün geçmişte bu korkunun ortaya çıkmasında doğrudan sorumluluğu olduğunu unutuyoruz.

Bu korku üzerine inşa edilmiş duygusal yapıyı taktik ve politik stratejiyle karıştırıyoruz. Gerisini tasavvur edemiyoruz ve dolayısıyla yaşanacaklar karşısında bir sorumluluk taşımıyoruz. Tarihimiz, bugünümüz ve geleceğimiz için kimi suçlayacağımızı biliyoruz. Bu korku neredeyse kimliğimiz ve varlık sebebimiz olmuş durumda; sanki bu korkudan kendimize bir gurur payesi çıkarıyoruz, bu korkuyla mest oluyoruz ve bu korkuyu daima aklama ihtiyacı duyuyoruz. Bu durumu aynı zamanda bir filtre olarak nitelendirmek de mümkün. Türkiye’nin ve “Türk”ün söylediklerinden veya yaptıklarından hangisinin önemli olduğunu bu filtreye göre belirliyoruz. Korkumuzu haklı çıkaran söze ya da davranışa önem atfediyoruz. Kendisine biçtiğimiz rolü hayatımızda ve düşünce yapımızda sorgulatabilecek durumlarsa önemsiz ve görmezden gelenebilir oluyor. Böylece kendimizi kapalı bir çemberde buluyoruz. Psikolojimize ve düşüncelerimize işlemiş bu korku bizi öyle bir nefretle doldurmuş durumda ki insanlıktan bile çıkabiliriz. Aydınların ve siyasetçilerin, tüm sorunlarımızın çözümü buymuş gibi, konuşmaya “Türk’e ölüm” sloganıyla başladığı ve son verdiği durumların sayısı hiç de az değil. Bu sloganı bir an bile tereddüt etmeden tekrar tekrar kullanıyorlar. Aynı slogan İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) liderleri ve kanaat önderleri tarafından “Ermeni’ye ölüm” şeklinde kullanılmış ve tüm sorunların çözümü olarak görülmüştü.

Aslında tüm bunlara şaşırarak abes zira bu korku, yol açtığı tüm sonuçlar ve sorunlarla birlikte, belli çevrelerden tarihçiler tarafından teoriye döküldü. Onlar için tarihi anlamak ve ders kitapları aracılığıyla yeni nesillere aktarmak için oldukça kolay bir yoldu bu.